

Vakontwikkelgroep Nederlands: Examenprogramma's HAVO en vwo Nederlands *Eerste concept*

Kort na het verschijnen van de nota De Tweede Fase vernieuwt. Scharnier tussen basisvorming en hoger onderwijs (Stuurgroep 1994) heeft de Stuurgroep Tweede Fase 'vakontwikkelgroepen' in het leven geroepen. Deze kregen de taak om de richtlijnen voor het onderwijs in de Tweede Fase verder uit te werken per vak. In de nota had de Stuurgroep reeds de algemene vaardigheden beschreven. Deze vaardigheden dienen bij alle vakken aan de orde te komen en bevorderen zo de onderlinge samenhang van de vakken in de Tweede Fase. De vaardigheden en kennisgebieden per vak werden nog slechts globaal aangeduid (zie ook het Redactioneel van Frank 't Hart in Moer 1995 • 1). Kort daarop verscheen een Handleiding voor de vakontwikkelgroepen (Van den Brink & Bügel 1994) waarin de opdracht van de vakontwikkelgroepen nauwkeuriger werd omschreven, onder andere in een aantal eindtermen waaraan leerlingen aan het einde van de Tweede Fase dienen te voldoen. Er wordt op een aantal scholen al volop geëxperimenteerd met de invoering van de Tweede Fase, waarover Clary Ravesloot bericht in haar Redactioneel, elders in dit nummer. Het ligt voor de hand dat met name deze experimenteerscholen de werkzaamheden van de vakontwikkelgroepen met argusogen volgen.

In het najaar van 1994 werd de Vakontwikkelgroep Nederlands geïnstalleerd. Hierin hebben zitting: A. van Aert, R. Alers, prof.dr. J.S. ten Brinke (voorzitter), drs. L. van Dijk-Jongeling, H. Goosen, prof.dr. A.M. Hagen, drs. K. van Helvert, drs. Y. Meindersma, J. Verbeek (secretaris) en drs. T. Witte. Inmiddels heeft de Vakontwikkelgroep Nederlands een concept geschreven van het eindexamenprogramma Nederlands, zoals dat er in de

Tweede Fase uit zou moeten zien. De concepttekst is 'voor commentaar verzonden aan docenten, lerarenverenigingen en andere betrokkenen.' Ook de VON ontving een exemplaar, met het verzoek om voor 11 september vanuit de vereniging te reageren op een vijftal vragen:

- 1 Wanneer u rekening houdt met een aantal uitgangspunten voor de tweede fase zoals die door de Stuurgroep zijn geformuleerd (betere doorstroming naar het vervolgonderwijs, voorbereiding op het maatschappelijk kunnen functioneren) vindt u de eindtermen dus waardevol voor de leerlingen?
- 2 Vindt u de eindtermen haalbaar voor de leerlingen binnen de aangegeven studiebelasting?
- 3 Wanneer u de eindtermen niet haalbaar vindt binnen de aangegeven studiebelasting, hoeveel tijd zou er dan toegevoegd moeten worden?
- 4 Vindt u de eindtermen uitvoerbaar voor docenten:
 - a binnen de aangegeven studiebelasting?
 - b binnen de normale weektaak van docenten?
- 5 Wanneer u vindt dat de eindtermen niet uitvoerbaar zijn binnen de normale weektaak van docenten:
 - a wat zou er dan in de eindtermen geschrapt moeten worden?
 - b zijn er nog andere dan schrap-mogelijkheden?
 - c wat zou er beslist moeten blijven in de voorgestelde eindtermen?

Moer publiceert de belangrijkste delen van de concepttekst, die 32 bladzijden telt. Hierna volgt eerst de verantwoording van de Vakontwikkelgroep. Daarna is het voorgestelde examenprogramma voor HAVO en vwo opgenomen.

Het is overigens opvallend dat de programma's voor HAVO en vwo nauwelijks meer verschillen. Het niveauverschil dient vooral in onderwerpkeuze en abstractiegraad van de gekozen teksten tot uitdrukking te komen. Zowel de HAVO- als de vwo-kandidaat gaat samenvatten (5-10% van de oorspronkelijke lengte) en tekstverklaren.

De redactie van Moer nodigt iedereen uit om zijn of haar reactie te geven op de wenselijkheid en haalbaarheid van het concept. Bovenstaande vragen kunnen daarbij als leidraad dienen. De eerlijkheid gebiedt om te vertellen dat de vakontwikkelgroep voor de realisering van het programma uitgaat van de ideale situatie, waarbij voldoende gedifferentieerd lesmateriaal in de klas aanwezig is en de docent zich heeft kunnen nascholen.

Inleiding

RATIONALE De volgende uitgangspunten zijn van belang geweest bij de formulering van de eindtermen Nederlands:

- Er dient een betere aansluiting tot stand te worden gebracht tussen enerzijds HAVO en vwo en anderzijds HBO en wo. Daarmee komt het accent in het eindtermenontwerp voor een belangrijke deel te liggen op de realisering van algemene vaardigheden en studievaardigheden, die ook van belang worden geacht voor het succesvol doorlopen van onderwijs in de andere vakken. Zo zijn de algemene vaardigheden zoals die vermeld zijn in de *Handleiding voor de vakontwikkelgroepen* (Van den Brink & Bügel 1994) voor het grootste gedeelte verwerkt in dit eindtermenontwerp voor Nederlands.

Dat betekent eveneens dat de lijn die in de kerndoelen voor de basisvorming is ingezet in het perspectief van communicatief taalonderwijs, wordt voortgezet in de Tweede Fase. De communicatieve situaties waarin het taalgebruik is ingebed richten zich echter in deze fase met name op het succesvol kunnen doorlopen van een vervolgstudie (in dit verband is ook rekening gehouden met het Lica-rapport over de instroomprofielen) en het als volwaardig burger kunnen functioneren in de maatschappij. Tenslotte is natuurlijk rekening gehouden met de algemene vorming.

- In veel gevallen kon gebruik worden gemaakt van het voorwerk van de commissie Braet, zoals dat neergelegd is in het CVEN-rapport. Daarmee liggen aan dit eindtermenontwerp dezelfde onderzoeksrapporten ten grondslag die aan het CVEN-advies ten grondslag lagen.
- Daar waar de commissie Braet nog experimenten voorstelde of voor de komende jaren keuzemogelijkheden aangaf, heeft de vakontwikkelgroep de knopen doorgehakt en eenduidige voorstellen gedaan. Op een enkel punt is afgeweken van de voorstellen uit het CVEN-rapport. Een belangrijke verschuiving is geweest de grotere nadruk die de vakontwikkelgroep gelegd heeft in het literatuuronderwijs op de tekstervaring en een drastische beperking in het aantal te lezen werken voor HAVO en vwo. In het onderstaande zal dit nader worden toegelicht.

Een tweede verschuiving behelst de centrale

invoering van onderwerpsgebieden en documentatiemappen ten behoeve van schrijfvaardigheid, leesvaardigheid en eventueel de mondelinge taalvaardigheid. Enerzijds versterkt dit de onderlinge samenhang tussen schrijven, spreken/luisteren en lezen, anderzijds is het een afspiegeling van een situatie waarmee leerlingen in het HBO en wo geconfronteerd zullen worden. Een derde belangrijke reden voor de centrale aanduiding van onderwerpsgebieden is dat de leerlingen en in het bijzonder de tweede-taalleerders die in toenemende mate doorstromen naar de tweede fase, tijd hebben zich de werelden achter de onderwerpsgebieden eigen te maken en dus niet op het examen voor het eerst daarmee geconfronteerd worden.

BEPERKING EINDTERMEN LITERATUUR

In verband met de invoering van het studiebelastingssysteem en de toegenomen verantwoordelijkheid van Nederlands voor de taalvaardigheid van de leerlingen, wordt de tijd die leerlingen op dit moment gemiddeld aan literatuur (zouden moeten) besteden straks in de Tweede Fase aanzienlijk teruggedrongen. De beschikbare studielast voor HAVO (140) en vwo (168) is meer dan een halvering van de huidige studielast voor literatuur (gemiddeld HAVO 298 en vwo 488 uur (Witte in *Levende Talen*, april 1995)). Dit wordt voor een deel gecompenseerd door het programma van CKVI¹ waar immers voor HAVO 60 uur en voor vwo 100 uur voor literatuur is gereserveerd. Bovendien zijn de aan literatuur verwante genres film, televisie en drama ook bij CKVI ondergebracht. Desalniettemin heeft de vakontwikkelgroep keuzes moeten maken. We hebben ons daarbij laten leiden door de volgende uitgangspunten:

- **Kwaliteit:** gezien het feit dat de leerlingen niet in hun vrije tijd, maar in de studietijd van Nederlands lezen, is het redelijk om relatief hoge eisen te stellen aan een beperkte leeslijst en de reflectie op het gelezen werk.
- **Ontwikkeling van de eigen smaak:** een belangrijke doelstelling van het literatuuronderwijs is de ontwikkeling en bewustwording van de eigen literaire smaak. Het literatuuronderwijs dient dus meer op de individuele leerling te worden afgestemd. Vandaar de voor iedere individuele leerling verplichte samenstelling

van een leesdossier, waarin de eigen perceptie en waardering van de literaire tekst het uitgangspunt van de reflectie wordt.

- *Culturele vorming*: kennis van de Nederlandse cultuur in het algemeen en literatuur in het bijzonder is onmisbaar als referentiekader voor een brede algemene vorming. Inzichten in relaties van de Nederlandse cultuur tot die van andere landen is daarbij gewenst.

ONDERSCHIED HAVO - VWO Allereerst is er natuurlijk het verschil in studiebelasting. Voor de HAVO is een studielast van 400 uur vastgelegd en voor het VWO van 480 uur. Daarnaast is aangegeven dat er onderscheid zal worden aangebracht in het niveau van de teksten die beschikbaar zullen worden gesteld in de documentatiemap ten dienste van het Gedocumenteerd Opstel en het onderdeel leesvaardigheid. Dat betekent eveneens dat de teksten die op het examen voor leesvaardigheid worden aangeboden van niveau zullen verschillen.

Voor het leesdossier dienen de HAVO-kandidaten acht boeken te lezen waarvan twee voor 1880. Voor de VWO-kandidaten zijn dat er twaalf, waarvan drie voor 1880. Daarnaast is voor het VWO eindterm 2 van het HAVO uitgebreid in het subdomein *literatuurgeschiedenis* (eindterm no. 2.1).

CENTRAAL EN SCHOOLEXAMEN De Vakontwikkelgroep Nederlands heeft gekozen voor twee (en niet één zoals de Stuurgroep oorspronkelijk aangaf) zittingen in het kader van het Centraal examen, waarbij een gewijd is aan lezen en een aan (gedocumenteerd) schrijven.

Die keus komt niet zozeer voort uit de behoefte de gegroeide examentraditie voort te zetten, maar uit de bepaling in de *Handleiding voor de Vakontwikkelgroepen*, pagina 24 en 25: 'in het centraal schriftelijk kunnen die onderdelen opgenomen worden waarvan het belangrijk is dat het vervolgonderwijs en de overheid inzicht hebben in de bereikte resultaten'. Het is duidelijk dat deze bepaling van toepassing is op ex aequo (non-fictioneel) lezen en (gedocumenteerd) schrijven, niet op slechts één van de twee.

Dat het schoolexamen bestaat uit twee zittingen (mondelinge spreekvaardigheid – met

twee deelzittingen – en literatuur) is volledig in overeenstemming met de bepaling in de *Handleiding* pagina 25: 'in het schoolexamen passen onderdelen waarvoor het moeilijk of ongewenst is één centrale toets te maken bijvoorbeeld een werkstuk, literatuur of spreekvaardigheid.'

NB. Het werkstuk vormt geen onderdeel van het schoolexamen Nederlands, het heeft de status van een zogenaamd 'handelingsdoel' (zie hierna).

Het eindcijfer van het Centraal examen bestaat uit het gemiddelde bij de twee zittingen. Bij het schoolexamen zal het cijfer bij de zitting literatuur 2x het gewicht van dat voor mondelinge taalvaardigheid hebben. Dit is het resultaat van een compromis tussen twee overwegingen: enerzijds (a) beide onderdelen zijn even belangrijk; anderzijds (b) de studielast voor literatuur is 3x zo groot als die voor mondelinge taalvaardigheid.

HANDELINGSDOELEN Er zijn voor HAVO en VWO twee handelingsdoelen geformuleerd, te weten:

- met betrekking tot het maken van een klein werkstuk;
- met betrekking tot de kennis over taal en taalverschijnselen.

In beide gevallen dienen de kandidaten aan de verplichting te hebben voldaan voordat aan het eindexamen mag worden deelgenomen. Het voldoen aan die verplichting dient te gebeuren op een wijze die in regeling voor het examen is vastgelegd door de school.

TAAKBELASTING DOCENTEN Dit aandachtspunt staat niet in de *Handleiding* voor de vakontwikkelgroepen vermeld, en is evenmin door de coördinatiecommissie aangegeven. Nochtans is dit een aandachtspunt van essentieel belang; immers, uit eerder verrichte onderzoeken naar de taakbelasting van de leraar Nederlands bleek reeds dat deze belasting significant hoger lag dan die van de leraren in de andere vakken (OTO-onderzoek, 1988).

Derhalve heeft de Vakontwikkelgroep dit onderwerp eigener beweging op zijn agenda geplaatst, en wel op het moment dat de contouren van het eindexamenprogramma dat hij ging voorstellen, zichtbaar waren.

Domein	Subdomein	HAVO/uur	VWO/uur
Literatuur	* leesdossier * lit. geschiedenis * begrippen	140	168
Mondelinge taalvaardigheid	* voordracht en/of * groepsdiscussie	40	60
Leesvaardigheid	* analyseren * beoordelen * samenvatten	58	60
Schrijfvaardigheid	* gedocumenteerd opstel * werkstuk	110	124
Kennis over taal en taalverschijnselen		12	20
Vrije ruimte		40	48

Afbeelding 1: De studielast per domein

De Vakontwikkelgroep heeft in dat kader een zo zorgvuldig mogelijke schatting gemaakt van de werktijd die een efficiënt werkende leraar Nederlands, die bovendien rekening houdt met een groter wordende zelfstandigheid van de leerling, voor de realisering van dit eindexamenprogramma nodig heeft. Uitgegaan is van een docent die vier à vijf klassen bovenbouw HAVO en VWO heeft.

Het resultaat van die schatting is dat die benodigde werktijd een aanzienlijk grotere taakbelasting betekent dan in de huidige situatie het geval is. De voornaamste factoren hierbij zijn begeleiding en correctie.

Zowel het OTO-onderzoek als onze eigen schatting wijzen er dus op dat uitvoering van het voorgestelde eindexamenprogramma niet mogelijk is, als geen oplossing wordt gevonden voor de bedoelde overbelasting van de docent Nederlands. Deze oplossing moet liggen in de sfeer van de docent-leerling ratio en moet opgenomen worden in kaderstellende regelgeving. Gezien de ernst van het probleem stellen wij nadrukkelijk dat het vinden van een adequate oplossing voor ons absolute voorwaarde is voor handhaving van het voorgestelde eindexamenprogramma. Tevens wijzen we er op dat het voorgestelde programma een evenwichtig geheel is en volledig aan de uitgangspunten zoals die door de Stuurgroep zijn geformuleerd (bijvoorbeeld de aansluiting VO-HO), voldoet, zodat het dus niet mogelijk

is eenvoudig bepaalde onderdelen te schrappen.

SAMENHANG Door de afstemming en samenhang met het deel Culturele en Kunstzinnige Vorming 1 (CKVI)¹, is bij het vak Nederlands het onderdeel literatuur beperkt gebleven tot de van oorsprong Nederlandstalige literatuur (inclusief de Vlaamse, Antilliaanse en Surinaamse literatuur). Belangrijke werken uit de wereldliteratuur zijn geplaatst in het deel CKVI evenals verfilmde literatuur, en tv-producties.

Door een zeer beperkte invulling van het begrip argumentatie in de eindtermen Nederlands, is afstemming en het tot stand brengen van samenhang met dat onderdeel uit de Filosofie niet noodzakelijk geweest.

Afstemming en samenhang aanbrengen met de Moderne Vreemde Talen is noodzakelijk, maar was door de tijdsdruk waaronder dit ontwerp stond tot op dit moment niet mogelijk. Nog voor de raadpleging in september zal dat echter plaatsvinden. Ook CKVI zal bij dit overleg betrokken worden. Hierbij zal met name gekeken worden naar de mogelijkheden en de voorwaarden voor scholen het onderdeel literatuur uit de drie vakgebieden gezamenlijk te realiseren. Een dergelijk gezamenlijk onderwijsprogramma is niet alleen vanuit het oogpunt van samenhang van belang, maar daarin kan ook compensatie

gevonden worden voor leerkrachten die van mening zijn dat te weinig tijd overblijft voor de onderdelen literatuurgeschiedenis en het onderwijs in het zogenaamde begrippenapparaat.

ALLOCHTONE LEERLINGEN De komende jaren zal het aantal tweede-taalleerders dat doorstroomt naar de Tweede Fase van het voortgezet onderwijs toenemen. Ondanks het feit dat zij een flink aantal jaren onderwijs in het Nederlands hebben gehad, zullen zij op bepaalde aspecten meer problemen met de taalverwerving hebben dan de moedertaal leerlingen. Daarbij gaat het vooral – voor zover we dat nu kunnen bepalen – om een gebrek aan woordenschat, het gebrek aan specifieke voorkennis van bepaalde kennisdomeinen en de tijd die ze nodig hebben zich kennis eigen te maken uit langere abstracte teksten. Om daaraan tegemoet te komen zijn in dit kader twee maatregelen van belang:

- de onderwerpen die kritisch bestudeerd en waarover geschreven en gesproken dient te worden moeten ruim voor de afname van het examen bij de leerlingen bekend zijn, zodat de leerlingen in staat worden gesteld zich goed te oriënteren op de onderwerpen;
- voorts kan een verlenging van de examenduur toegestaan worden.

Bij de afzonderlijke eindtermen zullen deze maatregelen in de paragraaf Toelichting of Inrichting van het examen worden opgenomen.

INFORMATIETECHNOLOGIE Om leerlingen aan de eindtermen te laten voldoen waarin sprake is van het gebruik van informatie-technologische middelen, dient de school te beschikken over voldoende en adequate apparatuur en programmatuur. Indien de school daarover in onvoldoende mate beschikt, dient de school de leerlingen daarvoor een adequaat alternatief te bieden. Het bovenstaande geldt als voorwaarde voor het daadwerkelijk in praktijk brengen van de zinsneden in de eindtermen die op informatietechnologie betrekking hebben.

HET WERKSTUK In afwijking van wat in de *Handleiding voor de vakontwikkelgroepen* nog vermeld staat, heeft de Stuurgroep besloten

het maken van een profielwerkstuk aan de keuze van de school over te laten. Daarmee is het profielwerkstuk geplaatst in het zogenaamde vrije deel. De in de *Handleiding* aangegeven studielast van 40 uur ten laste van Nederlands vervalt daarmee.

De vakontwikkelgroep Nederlands aanvaardt echter wel een speciale verantwoordelijkheid van het vak Nederlands voor het onderwijs in de methodiek en de vormgeving van het werkstuk. Om die reden is als handelingsdoel in het eindtermenontwerp voor Nederlands het maken van een klein, modelmatig werkstuk over een neerlandistisch onderwerp opgenomen met een geschatte studielast van ongeveer 30 uur.

Examenprogramma

HAVO en VWO

INDELING Het eindexamen bestaat uit een centraal examen en een schoolexamen.

Het centraal examen wordt afgenomen in twee zittingen, elk van drie uur.

Het schoolexamen wordt afgenomen in twee zittingen.

Het centraal examen

- *Leesvaardigheid*; alle subdomeinen bij Leesvaardigheid worden getoetst op het centraal schriftelijk examen
- *Schrijfvaardigheid*; het subdomein Gedocumenteerd opstel wordt getoetst op het centraal schriftelijk examen.

Het schoolexamen

- *Literatuur*; alle drie subdomeinen uit het domein Literatuur: Leesdossier, Literatuurgeschiedenis en Begrippenapparaat, worden samenhangend getoetst in een schoolexamen middels een gesprek op basis van het leesdossier. Bepaalde onderdelen uit het leesdossier kunnen op enig moment voorafgaande aan dit schoolexamen reeds beoordeeld worden.
- *Mondelinge taalvaardigheid*; beide subdomeinen worden in een mondeling schoolexamen getoetst. (voor het vwo: Dit mondelinge schoolexamen kan bestaan uit twee deelexamen wanneer de voordracht inhoudelijk niet verbonden wordt met de groepsdiscussie.) Naast de kandidaat die de voordracht houdt, zijn er tussen de vijf en acht medeleerlingen aanwezig voor het stellen van vragen of het voeren van de discussie. Voor de groepsdiscussie zijn eveneens tussen de vijf en acht leerlingen aanwezig die deelnemen aan de discussie. De rol van gespreksleider wordt niet als zodanig beoordeeld. De leerling die dit op zich neemt zal derhalve in een andere ronde dienen deel te nemen aan de groepsdiscussie.

WEGING VAN DE ONDERDELEN

- Het centraal examen kent twee onderdelen die gelijk gewogen worden.
- Het schoolexamen kent twee onderdelen, te weten de beoordeling van de mondelinge taal-

vaardigheid en de beoordeling van het leesdossier. De verhouding tussen beide is 1x mondelinge taalvaardigheid en 2x literatuur.

Examenstof

De examenstof is omschreven in eindtermen. De eindtermen zijn ingedeeld in domeinen en subdomeinen.

(Zowel het HAVO- als het VWO-examen bestaat uit vijf domeinen:

- A *Leesvaardigheid*;
- B *Mondelinge taalvaardigheid*;
- C *Schrijfvaardigheid*;
- D *Literatuur*;
- E *Kennis over taal en taalverschijnselen*.

Het concept van de vakontwikkelgroep bevat uiteraard voor elk domein een uitwerking van het examenprogramma. De tijd ontbreekt om deze tekst volledig persklaar te maken. Ter illustratie zijn daarom een drietal uitwerkingen van het HAVO-examen opgenomen. Er is gekozen voor Mondelinge taalvaardigheid, Literatuur, en Kennis over taal en taalverschijnselen, omdat in deze domeinen de meest verregaande veranderingen worden voorgesteld. Waar het VWO-examen van het HAVO-programma afwijkt, zijn deze aanpassingen of aanvullingen tussen haakjes in cursief toegevoegd.)

B Mondelinge taalvaardigheid

De kandidaat kan op basis van verzameld of aangereikt documentatiemateriaal een voordracht houden, adequaat reageren op vragen en tegenwerpingen van luisteraars en op een constructieve wijze deelnemen aan een groepsdiscussie.

INRICHTING VAN HET EXAMEN

- De onderwerpen voor de voordrachten halen de leerlingen ruim van te voren uit aangeleverd of zelf verzameld documentatiemateriaal. In het eerste geval kan de documentatiemap gebruikt worden die centraal verstrekt is ten dienste van de onderdelen leesvaardigheid en schrijfvaardigheid.
- De leerlingen dienen zich te kunnen voorbereiden op de inhoud van de groepsdiscussie. Daarom dienen ruim van tevoren het gespreksonderwerp en de vraagstelling of de probleemstelling bekend te zijn gemaakt.

Domeinen	Subdomeinen	Eindtermen
B Spreken en luisteren	1 Een voordracht met vragen en/of discussie na	1 De kandidaat kan relevante inhoudselementen verzamelen, ordenen en formuleren, waarbij ook gebruik gemaakt wordt van geautomatiseerde gegevensbestanden.
		2 De kandidaat kan de inhoud op een voor de doelgroep adequate wijze presenteren, waarbij ook gebruik gemaakt kan worden van audio-visuele hulpmiddelen.
		3 De kandidaat kan inhoudelijk en vormelijk adequaat reageren op vragen en kritiek die door luisterende medeleerlingen naar voren worden gebracht.
	2 Een oordeelsvormende groepsdiscussie	1 De kandidaat kan relevante inhoudselementen verzamelen, ordenen en formuleren, waarbij ook gebruik gemaakt wordt van geautomatiseerde gegevensbestanden.
		2 De kandidaat kan inhoudelijke bijdragen leveren, zoals (voorlopige) meningen, argumenten pro en contra, oplossingen.
		3 De kandidaat kan de gespreksbijdragen presenteren op een adequate wijze.
		4 De kandidaat kan tijdens de discussie inhoudelijk en vormelijk adequaat reageren op bijdragen van andere gespreksdeelnemers. Het betreft hier: - het adequaat kunnen volgen en beoordelen van bijdragen van anderen; - het kunnen nemen van initiatief, het geven van informatie, het stellen van problemen, het kunnen samenvatten, het verhelderen van bijdragen of vragen om verheldering; - het zodanig kunnen deelnemen aan het gesprek dat aan alle deelnemers mogelijkheden geboden worden om aan de gedachtenontwikkeling bij te dragen.

Afbeelding 2: De examenstof voor het domein Mondelinge taalvaardigheid

TOELICHTING

- Het gaat om de informatieve, de beschouwendende en de betogende voordracht.
- Het betreft hier gedachtenwisselingen zoals de uiteenzettende voordracht of de beschouwendende voordracht met vragen na of de betogende voordracht met discussie na. Bij een uiteenzetting houdt dit in dat objectief uitleg gegeven wordt, indelingen worden aangeduid, samenhangen en processen worden verduidelijkt, en dergelijke. Bij een beschouwing houdt dit in dat interpretaties, vergelijkingen, verklaringen, opinies, en dergelijke ter overweging worden aangeboden. Bij een betoog houdt dit in elk geval in dat een duidelijk standpunt wordt bepaald dat met voldoende steekhoudende argumentatie wordt gerechtvaardigd.

- Bij de groepsdiscussie gaat het om de oordeelsvormende groepsdiscussie.
- Bij de term groepsdiscussie zijn verschillende uitwerkingen denkbaar. Een veelomvattende uitwerking is het probleemoplossende/bsluitvormende gesprek. Je kunt in een dergelijke groepsdiscussie drie fasen onderscheiden:
 - a de beeldvormende fase;
 - b de oordeelsvormende fase;
 - c de besluitvormende fase.

De oordeelsvormende discussie blijft meestal beperkt tot de fasen (a) en (b). De oordeelsvormende groepsdiscussie is meer dan een gesprek waarin de deelnemers zich beperken tot het weergeven van hun mening en hun argumenten. Het oordeelsvormende gesprek is een open gedachtenwisseling om tot verhel-

dering van standpunten of tot nieuwe gedachten te komen. De beoordeling van de deelnemers dient daar in de eerste plaats van afgeleid te zijn: in hoeverre hebben zij bijgedragen aan die open gedachtenwisseling.

- Het is duidelijk dat de beoordeling op grond van meerdere discussierondes tot stand kan komen.
- Bij de omvang van de discussiegroep kan gedacht worden aan vijf tot acht leerlingen per groep.
- Ten behoeve van aanwezige allochtone leerlingen dient het onderwerp voor de groepsdiscussie zoveel mogelijk cultureel neutraal te zijn, zodat polemisering op de dimensie etniciteit vermeden wordt. Immers een geladen onderwerp kan allochtone leerlingen het gevoel geven zich te moeten verdedigen wat emotioneel negatief kan interfereren met hun mondelinge taalvaardigheid.
- In het onderwijs moet leerlingen heel goed duidelijk worden gemaakt welke taalhandelingen binnen de taak 'groepsdiscussie' kunnen worden toegepast (vragen stellen, afkeuring formuleren, voorbeelden geven) en hoe die beoordeeld zullen worden. Vooral het grote aandeel indirecte taalhandelingen, maar ook het gebruik van vaste formules en retorische stijlelementen zal voor allochtone leerlingen extra aandacht vragen.
- Voorbeelden van geautomatiseerde gegevensbestanden zijn: elektronische woordenboeken, encyclopedieën op CD, elektronische catalogi, internet, enzovoort.

D Algemene doelstelling Literatuur

De kandidaat is in staat op grond van gegevens in en informatie over de tekst de eigen perceptie en waardering van een literair werk toe te lichten onder verwijzing naar de inhoud en vorm van de tekst en voor zover relevant naar de (literair)historische en sociaal maatschappelijke achtergronden.

De kandidaat is in staat de eigen literaire belangstelling en ontwikkeling te onderzoeken en die aspecten van literatuur te onderscheiden die al dan niet waardevol zijn voor zijn persoonlijke ontwikkeling.

INRICHTING VAN HET EXAMEN

Alle drie subdomeinen uit het domein Litera-

tuur: Leesdossier, Literatuurgeschiedenis en Begrippenapparaat, worden samenhangend getoetst in een *schoolexamen* middels een gesprek op basis van het leesdossier. Bepaalde onderdelen uit het leesdossier kunnen op enig moment voorafgaande aan dit schoolexamen reeds beoordeeld worden.

TOELICHTING

- *Leeslijst*
De werken zijn afkomstig uit het Nederlandse taalgebied (dus inclusief de Vlaamse, de Surinaamse, en de Antilliaanse literatuur) Om de kwaliteit van de leeslijst te waarborgen, wordt er een landelijke advieslijst van 500 werken opgesteld door een nog nader aan te duiden commissie. Over de precieze taakstelling en de samenstelling van de commissie zal de Vakontwikkelgroep op korte termijn een advies uitbrengen aan de Stuurgroep. De advieslijst wordt elke twee jaar geactualiseerd. De lijst heeft geen verplichtend karakter. Een dergelijke advieslijst kan de vorm krijgen van een informatieve, didactische catalogus waarmee leerlingen welbewust keuzes kunnen maken.²
- *Strategieën gebruiken*
Het is van belang dat de kandidaat bewust leert omgaan met literatuur, dat geldt in het bijzonder voor minder-direct toegankelijke teksten. Een strategie is gericht op het leren omgaan met en begrijpen van literatuur, bijvoorbeeld een oude tekst, een 'duistere' roman of poëziebundel. Dit bevordert de reflectie op het literaire leesproces en de eigen leeservaring.
- *Relevante informatie*
Gedoeld wordt op de bekende naslagwerken voor Nederlandse literatuur (*Kritisch lexicon* en dergelijke) als ook op voor leerlingen toegankelijke letterkundige publikaties (bijvoorbeeld *Diepzee*, *Bzzlletin*, *Literatuur*, *Bulkboek*) en recensies en besprekingen in dag- en weekbladen.
- *Beschrijven, verdiepen en evalueren van de eigen leeservaring*
De leerlingen krijgen bij elk werk een opdracht die bestaat uit de beschrijving, verdieping en evaluatie van de leeservaring. De *beschrijving* is in feite de eerste reactie van de leerling op het werk. In het kort motiveert de leerling de boekkeuze, beschrijft waar volgens hem het boek over gaat en geeft een eerste

Domeinen	Subdomeinen	Eindtermen
D Nederlandse literatuur en letterkunde	1 Het leesdossier	1 De kandidaat kan een leeslijst samenstellen met tenminste acht titels (<i>voor het vwo: twaalf titels</i>) met een erkende literaire kwaliteit. Deze lijst bevat naast proza ook poëzie en tenminste 2 (vwo: 3) werken van voor 1880.
		2 De kandidaat kan strategieën gebruiken waarmee minder-direct toegankelijke teksten of genres benaderd kunnen worden.
		3 De kandidaat kan relevante informatie verzamelen en selecteren, waarbij ook gebruik gemaakt wordt van geautomatiseerde gegevensbestanden.
		4 De kandidaat kan zijn persoonlijke leeservaring beschrijven, verdiepen en evalueren.
		5 De kandidaat kan de eigen literaire smaakontwikkeling beschrijven en evalueren in een leesautobiografie en een afsluitend balansverslag.
		6 De kandidaat kan de neerslag van de eindtermen vastleggen in een leesdossier.
	2 Literatuurgeschiedenis	1 De kandidaat heeft een overzicht van de hoofdlijnen van de literatuurgeschiedenis. Dat wil zeggen: - kennis van de chronologie en de globale kenmerken van de voornaamste perioden van de westerse cultuur in het algemeen en de Nederlandse cultuur in het bijzonder; - (<i>vwo: kennis van belangrijke verschuivingen in de loop der tijd in de literatuur ten aanzien van inhoud, vorm en opvattingen.</i>)
		2 Vanuit dit overzicht kan de kandidaat gemotiveerd een keuze maken voor de onder a) bedoelde 2 (vwo: 3) literaire werken van voor 1880. Aan de hand van opdrachten kan de kandidaat deze werken vanuit het literair-historische perspectief in een leesverslag uitdiepen en verwerken.
	3 Literaire begrippen	1 De kandidaat is in staat bij bovengenoemde activiteiten gebruik te maken van het gangbare begrippenapparaat.

Afbeelding 3: De examenstof voor het domein Literatuur

persoonlijke reactie. De *verdieping* is gekoppeld aan een specifieke verwerkingsopdracht, bijvoorbeeld: bespreking aan de hand van de vakliteratuur of recensies; vergelijking met de leeservaring van medeleerlingen; karakterisering van de personages; analyse van de spanningsopbouw; behandeling vanuit de biografie van de schrijver en diens opvattingen; vergelijking met andere werken van de betreffende auteur; vergelijking met andere auteurs of literaire werken; behandeling vanuit literair-historische context. De kandidaat dient op vele

manieren te reflecteren, variatie in de verdiepingsopdrachten is daarvoor noodzakelijk. De *evaluatie* houdt een eindoordeel in over het boek en een evaluatie van de eigen leeservaring, waarbij de leerling aandacht besteedt aan wat hij moeilijk, verwarrend of onduidelijk vond.

• Leesautobiografie en balansverslag

Het begin van het leesdossier is de *leesautobiografie*. De kandidaat beschrijft hierin zijn ontwikkeling als lezer in het verleden tot op het moment van de aanvang van de Tweede Fase.

Domeinen	Subdomeinen	Eindtermen
E Kennis over taal en taalverschijnselen		De kandidaat beschikt daartoe over elementaire kennis over taalgebruik en taalsysteem.
		De kandidaat kan met die kennis de inhoud verwerken van aangeboden informatie over taalgebruik en taalsysteem.

Afbeelding 3: De examenstof voor het domein Kennis over taal en taalverschijnselen

Het balansverslag is een verslag waarin de kandidaat een pas op de plaats maakt en het eigen leer- en leesproces evalueert.

- **Leesdossier** De literaire smaakontwikkeling komt tot stand in een longitudinaal proces waarin de leerling steeds meer onderscheid leert maken tussen diverse literaire teksten, elk met hun eigen kwaliteiten. Om dat proces te kunnen begeleiden en beoordelen dient de kandidaat vanaf de aanvang van het literatuuronderwijs in de tweede fase een leesdossier aan te leggen en bij te houden. Dit leesdossier bevat tenminste een leesautobiografie, de verwerkingsopdrachten, een balansverslag en een bibliografie van de gelezen en geraadpleegde literatuur.

• **Literatuurgeschiedenis**

Voor zowel het HAVO als het VWO is gekozen voor een volledig, zij het globaal overzicht van de literatuurgeschiedenis. Voor dit doel is het van belang dat de leerlingen exemplarisch, aan de hand van tekstvoorbeelden een overzicht hebben gekregen op basis waarvan ze een gemotiveerde keuze kunnen maken voor de oude werken van voor 1880. Vervolgens dienen ze de werken (zelfstandig) in een literair-historisch perspectief te plaatsen. In zijn algemeenheid betekent dat dat de kandidaten die eigenschappen van teksten kan onderscheiden op grond waarvan tijdvakken of stromingen kunnen worden ingedeeld.

• **Gangbare begrippenapparaat**

Hieronder verstaan we onder meer:

- algemeen: fictie literatuur, lectuur, thema, motief, metafoor, symbool, ironie, literaire stijl, poëtica;
- proza: verteller, perspectief, verteltijd/vertelde tijd, fabel/sujet, vooruitwijzing/terugverwijzing, ruimte, personage, genre of tekstsoort;
- poëzie: bladspiegel (wit), rijm, metrum, ritme, enjambement, dichtvorm.

Het is uitdrukkelijk de bedoeling dat het begrippenapparaat in dienst staat van de reflectie op en de communicatie over literatuur. Het kan dus niet apart worden geëxamineerd.

E Kennis over taal en taalverschijnselen

De kandidaat bezit kennis over taal en taalverschijnselen en kan een oordeel geven over taalkwesties die van maatschappelijk belang zijn.

INRICHTING VAN HET EXAMEN

In de examenregeling geeft de school aan op welke wijze de kandidaat aan deze eindtermen heeft voldaan.

TOELICHTING

Kennis over taal en communicatie richt zich op elementaire begrippen en noties betrekking hebbend op:

- de verhouding tussen klank en spelling;
- de vorm en betekenis van woorden;
- de bouw van zinnen en woordgroepen;
- taalontwikkeling en meertaligheid;
- communicatie en media;
- taalvariatie en taalpolitiek;
- taal en informatica.

Kennis over taal en taalverschijnselen is in een aantal aspecten algemeen taalkundig van aard, maar richt zich uiteraard in het bijzonder op het Nederlands en op de Nederlandse taalsituatie. De meertaligheid van de Nederlandse samenleving verdient daarbij bijzondere aandacht.

Aan deze eindtermen wordt bij voorkeur voldaan door het aanbieden van een korte basiscursus waarin de belangrijkste begrippen en noties op de hierboven aangeduide gebieden van het taalsysteem en taalgebruik aan de orde komen.

Naast deze basiscursus kan verwerking en verdieping plaatsvinden in de vorm van opdrachten die gekoppeld zijn aan een ander

domein. Deze opdrachten bestrijken niet de breedte van de basiscursus, maar spitsen zich toe op een van de genoemde gebieden of op bepaalde aspecten van het taalgebruik of taalstelsel.

Daarbij kan gedacht worden aan:

- het schrijven van een klein werkstuk of het mondeling presenteren van een voordracht over een van bovengenoemde aspecten;
- het schrijven van een gedocumenteerd opstel op grond van een centraal aangegeven neerlandistisch onderwerpsgebied en de daarbij behorende documentatie, voorzover het bij de gekozen thematiek van dat jaar past;
- het schrijven van een leesverslag over bestudeerde artikelen in het kader van het onderwijs in de leesvaardigheid;
- het beantwoorden van vragen en uitvoeren van opdrachten over een van bovengenoemde onderwerpen in het kader van het onderwijs in de leesvaardigheid.

Noten en Literatuur

- 1 De Stuurgroep Tweede Fase heeft een nieuw vak 'Culturele en Kunstzinnige Vorming' ontworpen. CKV 1 is verplicht en wordt in 4 HAVO en 4 of 5 VWO gegeven. De bestudering van Nederlandstalige en wereldliteratuur neemt een belangrijke plaats in. Aansluitend kunnen leerlingen kiezen voor CKV 2 en 3, waarin beeldende vorming, drama en muziek een plaats krijgen.

- 2 Met betrekking tot de landelijke advieslijst van 500 boeken, merkt vice-voorzitter J.C. Visser 't Hooft van de Stuurgroep Tweede Fase in een nagezonden brief op:

'Mede namens de voorzitter van de vakontwikkelgroep Prof. dr. S. ten Brinke deel ik u het volgende mee.

Van verschillende kanten, waaronder de Coördinatiecommissie en het Ministerie van OCW bereiken ons signalen dat een dergelijke lijst tot grote problemen zou kunnen leiden bij zowel docenten als leerlingen gezien het voorschrijvende karakter ervan.

De vakontwikkelgroep zal er waarschijnlijk toe overgaan de betreffende passage aan te passen c.q. te schrappen.

Uiteraard moet zij zich hierover nader beraden.'

Brink, G.J. van den & K. Bügel, *Handleiding voor de vakontwikkelgroepen 2e Fase v.o.; Aanwijzingen voor het ontwikkelen van nieuwe examenprogramma's*. Den Haag, Stuurgroep Profiel Tweede Fase Voortgezet Onderwijs, 1994.

Stuurgroep Profiel Tweede Fase Voortgezet Onderwijs, *De Tweede Fase Vernieuwt. Scharnier tussen basisvorming en hoger onderwijs. Deel 2*. Den Haag, 1994.